

אמנון בזק

שמואל ב' מלכות דוד

תוכן העניינים

ט	פתח דבר
1	פרק א: דוד לאחר מות שאול ויהונתן
15	פרק ב: הממלכה המפוצלת: דוד ואיש בושת
31	פרק ג: פרשת אבנר
51	פרק ד: הריגת איש בושת
61	פרק ה: מלכות דוד בירושלים
77	פרק ו: העלאת ארון ה'
91	פרק ז: חזון נתן
107	פרק ח: מלחמות דוד
119	פרק ט: מפיכות וציבא
125	פרק י: המלחמה עם עמון
135	פרק יא: פרשת דוד ובת שבע
149	פרק יב: העונש והתשובה
171	פרק יג: אמנון ותמר
189	פרק יד: השבת אבשלום
201	פרק טו: מרד אבשלום
213	פרק טז: בעיצומו של המרד: ציבא, שמעי וחושי
223	פרק יז: חושי מסכל את עצת אחיתופל
237	פרק יח: מות אבשלום
249	פרק יט: דוד לאחר מות אבשלום

263	פרק כ: מרד שבע בן בכרי
277	פרק כא: הנספחים הראשונים
291	פרק כב: שירת דוד
297	פרק כג: דברי דוד האחרונים; גיבורי דוד
305	פרק כד: המפקד והשלכותיו
331	הערות

פרק א

דוד לאחר מות שאול ויהונתן

א. עמלקי אנכי

סיפור הגעת הידיעה על מות שאול ובניו אל דוד כורך באופן סמוי את שתי ההתרחשויות, שאירעו במקביל בסיום ספר שמ"א. מאז המפגש האחרון בין דוד לשאול (שמ"א כו) דילג המקרא מהנעשה אצל דוד לנעשה אצל שאול ובחזרה: פרק כז עסק בהליכת דוד לאכיש ופרק כח – בשאול ההולך לבעלת האוב; פרקים כט-ל סיפרו על יציאת דוד ומחנהו עם אכיש למלחמה ועל המחיר ששילמו על כך בשביית נשיהם וילדיהם ביד העמלקים, ואילו פרק לא תיאר את מותו של שאול. כעת מתברר, שלסיפורי ההתרחשויות הללו יש מכנה משותף – עמלק:

(א) וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת שָׁאוּל וְדָוִד שָׁב מֵהַכּוֹת אֶת הָעַמְלָק וַיֵּשֶׁב דָּוִד בְּצִקְלָג יָמִים שָׁנִים. (ב) וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַהֲנֵה אִישׁ בָּא מִן הַמַּחֲנֶה מֵעַם שָׁאוּל וּבִגְדָיו קָרְעִים וְאֲדָמָה עַל רֹאשׁוֹ וַיְהִי בְּבָאוֹ אֶל דָּוִד וַיִּפֹּל אֶרְצָה וַיִּשְׁתַּחֲו. (ג) וַיֹּאמֶר לוֹ דָּוִד אִי מִזֶּה תָּבוֹא וַיֹּאמֶר אֵלָיו מִמַּחֲנֶה יִשְׂרָאֵל נִמְלָטְתִּי. (ד) וַיֹּאמֶר אֵלָיו דָּוִד מַה הָיָה הַדָּבָר הַגָּד נָא לִי וַיֹּאמֶר אֲשֶׁר נָס הָעָם מִן הַמַּלְחָמָה וְגַם הִרְבֵּה נָפַל מִן הָעָם וַיָּמָתוּ וְגַם שָׁאוּל וַיְהוֹנָתָן בְּנוֹ מָתוּ.

בשעה שהיה שאול אצל בעלת האוב הוא שמע מפי שמואל, כי לדין המוות שהוטל עליו יש סיבה אחת: "כִּאֲשֶׁר לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' וְלֹא עָשִׂיתָ חֶרֶן אֲפֹ בְּעַמְלֶק עַל כֵּן הִדְבַר הַזֶּה עָשָׂה לְךָ ה' הַיּוֹם הַזֶּה" (שמ"א כח כח). כעת מדגיש המקרא, שמותו של שאול ביד פלשתים – שהיה, כאמור, עונש על כך שלא הכה את עמלק – אירע במקביל להכאת עמלק בידי מחליפו, דוד.

רעיון זה מודגש בציון זהותו הלאומית של המבשר על מות שאול. אותו איש מספר, שכאשר ראה אותו שאול:

(ז) וַיִּפֶן אַחֲרָיו וַיִּרְאֵנִי וַיִּקְרָא אֵלַי וַאֲמַר הֲנִנִּי (ח) וַיֹּאמֶר לִי מִי אַתָּה וַאֲמַר [כתיב ויאמר] אֲלֵיו עַמְלֶקִי אָנֹכִי.

הסיפור, המובא כאן, נעדר לחלוטין מן התיאור בפרק הקודם (שמ"א לא) ועוד נעמוד על כך להלן. מכל מקום, לפי תיאורו של הנער העמלקי מצא שאול את מותו מיד לאחר שסיפר לו הלה על זהותו:

(ט) וַיֹּאמֶר אֵלַי עֲמַד נָא עָלַי וּמַתְּנֵנִי כִּי אֲחֻזְנִי הַשָּׁבֶץ כִּי כָל עוֹד נַפְשִׁי בִּי. (י) וַאֲעַמְד עָלָיו וְאִמְתַּתְּהוּ כִּי יִדְעֵתִי כִּי לֹא יִחְיֶה אַחֲרַי נִפְלוּ וְאָקַח הַנְּזֹר אֲשֶׁר עַל רֹאשׁוֹ וְאֶצְעָדָה אֲשֶׁר עַל זְרַעוֹ וְאֶבְיֵאֵם אֶל אֲדֹנָי הַנָּה.

הנה כי כן, המילים האחרונות ששמע שאול בחייו, קודם שמת מפני שלא קיים את צו ה' למחות את זכר עמלק, היו: "עַמְלֶקִי אָנֹכִי". המשמעותיות של העניין באה לידי ביטוי בעובדה, שדוד שב ושאל את הנער לזהותו:

(יג) וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל הַנְּעָר הַמַּגִּיד לוֹ אֵי מִזֶּה אַתָּה וַיֹּאמֶר בֶּן אִישׁ גֵּר עַמְלֶקִי אָנֹכִי.

להלן נדון בשאלה מדוע נזקק דוד לחזור ולשאול את הנער למרצאו.

פרק א: דוד לאחר מות שאול ויהונתן

מכל מקום, האזכור הנוסף של היות הנער עמלקי מחזק את הרושם, שזה הוא אכן נושא מרכזי בפרק.

ב. מגמת סיפורו של העמלקי

הנער העמלקי סיפר לדוד על הקורות את שאול ברגעיו אחרונים, אולם הדברים שונים בפרטים מספר מתיאורו של המקרא בפרק הקודם:

תיאור הנער (שמ"ב א)	תיאור המקרא (שמ"א לא)
(ו) וְהִנֵּה שְׂאוּל נֹשֵׁעַן עַל חֲנִיתוֹ וְהִנֵּה הָרֶכֶב וּבַעֲלֵי הַפָּרָשִׁים הַדְּבֻקָהוּ. (ז) וַיִּפֹּן אַחֲרָיו וַיִּרְאֵנִי וַיִּקְרָא אֵלַי וַאֲמַר הִנְנִי. (ח) וַיֹּאמֶר לִי מִי אַתָּה. (וּיֹאמֶר) וַאֲמַר אֵלָיו עַמְלֶקִי אָנֹכִי. (ט) וַיֹּאמֶר אֵלַי עֲמַד נָא עָלַי וּמִתַּנִּי כִּי אֲחֻזְנִי הַשֶּׁבֶץ כִּי כָל עוֹד נַפְשִׁי בִּי. (י) וַאֲעֲמַד עָלָיו וַאֲמַתְתֶּהוּ...	(ג) וַתִּכְבַּד הַמֶּלְחָמָה אֶל שְׂאוּל וַיִּמְצָאֶהוּ הַמּוֹרִים אֲנָשִׁים בְּקֶשֶׁת וַיַּחֲל מְאֹד מִהַמּוֹרִים. (ד) וַיֹּאמֶר שְׂאוּל לְנִשְׂא כָלִיו שֶׁלֶף חֲרָבָה וְדָקְרָנִי כֹה פֶּן יָבֹאוּ הָעֵרְלִים הָאֵלֶּה וְדָקְרָנִי וְהִתְעַלְלוּ בִּי וְלֹא אָבָה נִשְׂא כָלִיו כִּי יֵרָא מְאֹד וַיִּקַּח שְׂאוּל אֶת הַחֲרָב וַיִּפֹּל עָלֶיהָ.

את ההבדלים הקלים יותר (מי היו הלוחמים שהתקרבו אל שאול – המורים בקשת או הרכב והפרשים – ואם היה שאול עם חרבו או עם חניתו) ניתן ליישב בדרך זו או אחרת,² אבל ההבדל המרכזי בין שני התיאורים הוא, כמובן, בשאלה כיצד מת שאול בפועל. לפי התיאור המקראי, שאול מת בנפילה על חרבו והנער העמלקי אינו נזכר בו כלל. כפי שכתב רד"ק בשם הקדמונים, סביר להניח שהנער משקה ואכן, יש דמיון בין דברי שאול לנושא כליו "שֶׁלֶף חֲרָבָה וְדָקְרָנִי כֹה", לבין סיפורו של העמלקי, כי שאול אמר לו "עֲמַד נָא עָלַי וּמִתַּנִּי"; ניתן לשער שהעמלקי היה אמנם בקרבת מקום ואף היה עד לדברים שנאמרו בין שאול לנושא כליו, ואז ייחס אותם לעצמו.³

ברם, אם כנים הדברים, כי אז יש לשאול: מה ראה העמלקי לשקר? מדוע ייחס לעצמו את הריגת שאול? שאלה זו כרוכה בהבנת גור הדין הקשה שחרץ דוד על הנער. דוד הגיב בחריפות רבה כלפי העמלקי:

(יד) וַיֹּאמֶר אֵלָיו דָּוִד אֵיךָ לֹא יֵרָאֵת לְשַׁלַּח יָדְךָ לְשַׁחַת אֶת מְשִׁיחַ ה' (טו) וַיִּקְרָא דָּוִד לְאַחַד מֵהַנְּעָרִים וַיֹּאמֶר גֵּשׁ פִּגְעַע בּוֹ וַיַּכְהוּ וַיָּמָת. (טז) וַיֹּאמֶר אֵלָיו דָּוִד דְּמַךְ עַל רֹאשְׁךָ כִּי פִיךָ עָנָה כְּךָ לֵאמֹר אֲנֹכִי מִתְתִּי אֶת מְשִׁיחַ ה'.

יש לשים לב לכך, שדוד הטעים כאן לא את עצם המעשה אלא את העדות שהעיד ההורג על עצמו: "כי פיך ענה כך לאמר". הווה אומר, הוא לא התייחס כאן לעצם הריגת שאול בידי העמלקי, אלא לטענתו של ההורג, כי עשה זאת.

ועדיין יש לשאול: מה ראה דוד לשפוט את העמלקי בחומרה רבה כל כך? הרי לפי סיפורו, הנער רק מילא את בקשתו של שאול! אם ביקש שאול להציל את כבודו ולא למות בידי הפלשתים, האומנם צריך היה הנער לסרב לבקשה זו?!

דומה, שהתשובה לשאלה זו באה בהמשך הספר: שני שרי הגדודים של שאול, רכב ובענה, הרגו את איש בושת, בנו הנותר של שאול, אשר מלך תחתיו, והביאו את ראשו לדוד במחשבה שישמחוהו בכך. דוד טען כלפיהם בתקיפות: "כי המגיד לי לאמר הנה מת שאול והוא הנה כמבשר בעיניו ואחזה בו ואהרגהו בצקלג אשר לתתי לו בשרה⁴. אף כי אנשים רשעים הרגו את איש צדיק בביתו על משכבו... (ד י-יא).⁵ מכאן נראה, כי מה שהכעיס את דוד היה הדרך שבה הודיע הנער על מותו של שאול: כבשורה טובה ולא כמבשר על אסון.

ועדיין הדברים צריכים ביאור: היכן ניכר בסיפורנו, שהנער המגיד הציג את הדברים כבשורה טובה? אדרבה, מכמה נקודות מסתבר לכאורה ההיפך:

1. מלכתחילה בא הנער כמי שננס באבלו מן המערכה: "והנה איש בא מן המחנה מעם שאול ובגדיו קרעים ואדמה על ראשו". קריעת הבגדים היא ביטוי ידוע לצער ואבלות,⁶ וכך גם שימת אדמה ועפר על הראש.⁷
2. הנער מתאר את האירועים בסדר עולה: "אשר נס העם מן המלחמה וגם הרבה נפל מן העם וימתו וגם שאול ויהונתן בנו מתו". כפי

פרק א: דוד לאחר מות שאול ויהונתן

שנראה בהמשך, יש בתיאור זה קווי דמיון רבים לסיפורו של האיש, ששב לשילה אחרי מפלת ישראל לפני פלשתים; אך כרגע נסתפק בציון העובדה, שאף הלה תיאר את המפלה מן הקל אל הכבד: "נָס יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי פְלִשְׁתִּים וְגַם מִגִּפְהַ גְדוֹלָה הִיְתָה בְּעַם וְגַם שְׁנֵי בְנֵיךָ מָתוּ חֲפָנִי וּפִינְחָס וְאַרְוֶן הָאֱלֹהִים נִלְקָחָה" (שמ"א ד יז).⁸ מכאן משמע, שהנער המגיד אכן ראה את מותם של שאול ובניו כאירוע הטרגי ביותר.

3. הנער גם טרח להדגיש, שכשהרג את שאול ידע שהוא רק מחיש את קצו, שכן שאול היה עתיד למות בכל מקרה: "וְאֶעְמַד עָלָיו וְאַמְתָּהוּ כִּי יִדְעֵתִי כִּי לֹא יִחִיהַ אַחֲרַי נָפְלוּ".

דברים אלו מחריפים את השאלה: מדוע כעס דוד על הנער והוציאו להורג?

ג. הנזר

דומה, שהנקודה הבעייתית עולה בסוף סיפורו של הנער: "וְאֶקַּח הַנְּזֹר אֲשֶׁר עַל רֹאשׁוֹ וְאֶצְעָדָה אֲשֶׁר עַל זְרַעוֹ וְאֶבְיֵאֵם אֶל אֲדֹנָי הַנְּהָ". אם עד כאן נראה סיפורו של העמלקי כתיאור של התנהגות אנושית סבירה, אולי אפילו מעוררת אמפתיה, הרי בלקיחת הנזר והאצערה סטה העמלקי מהתפקיד שייחס לעצמו, דהיינו המתת החסד שערך לשאול. לקיחת הנזר מעל ראש המלך והבאתו לדוד מעידה ללא ספק, כי בעיני הנער נראה סופו של שאול כהזדמנות להמלכת דוד. גם אם לא ביטא העמלקי שמחה על מותו של שאול, מכל מקום היה במעשהו זה צד של חנופה כלפי דוד והשתמע ממנו המסר: אם כבר אירעה טרגדיה, יוכל המבשר להפיק ממנה טובת הנאה באמצעות מה שדימה בלבו כרצוי לדוד.

אלא שבזאת, דווקא, עורר העמלקי את חמתו של דוד. כפי שראינו לאורך ספר שמ"א, דוד גילה כבוד רב, ואפילו תמוה לעתים, כלפי שאול, ומנע כל פגיעה בו, בחזרו שוב ושוב על דבר היותו

"משיח ה'". כך, למשל, אמר דוד לאנשיו, שסברו להרוג את שאול כשנכנס לבדו למערה שבה הסתתרו – "חֲלִילָה לִי מֵה' אִם אֶעֱשֶׂה אֶת הַדָּבָר הַזֶּה לְאֲדֹנָי לְמֹשִׁיחַ ה' לְשַׁלַּח יָדַי בּוֹ כִּי מֹשִׁיחַ ה' הוּא" (שמ"א כד ו); וכך דחה טענה דומה של אבישי בשעה שירד אתו למחנה שאול – "חֲלִילָה לִי מֵה' מְשַׁלַּח יָדַי בְּמֹשִׁיחַ ה'" (שם כו יא).¹⁰ לפיכך מסתבר, שדוד לא יכול למחול על פגיעתו של העמלקי בשאול. כזכור, נערו של שאול לא היה מסוגל לקיים את ציוויו לדקרו בחרב: "וְלֹא אָבָה נֶשֶׂא כְלָיו כִּי יֵרָא מְאֹד". מן הסתם פחד נושא הכלים בדיוק ממה שהזכיר דוד שוב ושוב – משליחת יד במשיח ה'. בדברי העמלקי, לעומת זאת, לא ניכר כל היסוס ביחס למעשה זה, והדבר מצטרף לתחושה, שהוא נהג בדו־פרצופיות בכל הנוגע לאירועים הקשים שסיפר עליהם: מצד אחד הוא הציג חמלה על המלך הגוסס וצער על מותו, מצד שני הוא ביקש לעצמו טובת הנאה מהתפקיד שמילא באותה המיתה עצמה.

היות הנער עמלקי מחמירה את העניין. ייתכן, שמשום כך חזר דוד ושאל את הנער למוצאו, אף שהדבר כבר היה ידוע מסיפורו. כיוון שהתברר, שהנער פעל גם ממניעים אנוכיים, אין זה מן הנמנע, שהיה במעשהו גם צד של נקמה בשאול. כך ניתן להבין את משמעות השיחה שבין דוד לנער:

(ג) וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל הַנֶּעֶר הַמִּגִּיד לוֹ אִי מִזֶּה אָתָּה וַיֹּאמֶר בֶּן אִישׁ גֵּר עַמְלֵקִי אֲנִי. (ד) וַיֹּאמֶר אֵלָיו דָּוִד אֵיךְ לֹא יֵרָאֵת לְשַׁלַּח יָדְךָ לְשַׁחַת אֶת מֹשִׁיחַ ה'.

לכאורה, השאלה הראשונה אינה נחוצה, שהרי כאמור, לשיטתו של דוד (שבאה לידי ביטוי בשאלתו השנייה, בפסוק יד), עצם הריגת המלך דינה מוות; מדוע עיכב אפוא את הטחת האשמה על הפגיעה בשאול וביקש לדעת תחילה את מוצאו של הפוגע? מסתבר, שהבלטת מוצאו העמלקי של הנער נועדה להדגיש את חומרת מעשהו: מסתבר, שלא המתת חסד ביצע, כי אם נקמה.

ד. בין מות שאול למות עלי

כפי שכבר ציינו, סיפורו של העמלקי משלים את ההקבלה בין סיפור מות שאול לבין סיפור מותו של עלי בתחילת ספר שמואל. נקודות ההקבלה מוצגות בטבלה שלפנינו:

מות עלי (שמ"א ד)	מות שאול
(א) וּפְלִשְׁתִּים חָנוּ בְּאֶפֶק	(שמ"א כט א) וַיִּקְבְּצוּ פְּלִשְׁתִּים אֶת כָּל מַחֲנֵיהֶם אֶפֶקָה
(י) וַיִּלְחֲמוּ פְּלִשְׁתִּים וַיִּנְגַף יִשְׂרָאֵל וַיָּנֶסוּ	(לא א) וּפְלִשְׁתִּים נִלְחָמִים בְּיִשְׂרָאֵל וַיָּנֶסוּ אַנְשֵׁי יִשְׂרָאֵל
(יא) וּשְׁנֵי בָנֵי עָלִי מָתוּ חִפְנֵי וּפִינְחָס	(לא ב) וַיִּדְבְּקוּ פְּלִשְׁתִּים אֶת שְׂאוֹל וְאֶת בָּנָיו וַיִּכּוּ פְּלִשְׁתִּים אֶת יְהוֹנָתָן וְאֶת אַבְיָנָדָב וְאֶת מֶלְכִי שׁוּעַ בְּנֵי שְׂאוֹל
(יב) וַיִּרְץ אִישׁ בְּנִימָן מִהַמְעָרְכָה וַיָּבֵא שְׁלֹה בַיּוֹם הַהוּא וּמַדְיּוֹ קָרְעִים וַאֲדָמָה עַל רָאשׁוֹ	(שמ"ב א ב) וְהָנָה אִישׁ בָּא מִן הַמַּחֲנֶה מֵעַם שְׂאוֹל וּבְגָדָיו קָרְעִים וַאֲדָמָה עַל רָאשׁוֹ
(טז) וַיֹּאמֶר הָאִישׁ אֶל עָלִי אָנֹכִי הֵבֵא מִן הַמְעָרְכָה וְאָנִי מִן הַמְעָרְכָה נִסְתִּי הַיּוֹם	(א ג) וַיֹּאמֶר אֵלָיו מִמַּחֲנֶה יִשְׂרָאֵל נִמְלֹטְתִי
(טז) וַיֹּאמֶר מָה הָיָה הַדָּבָר בְּנֵי	(א ד) וַיֹּאמֶר אֵלָיו דָּוִד מָה הָיָה הַדָּבָר
(יז) וַיַּעַן הַמְּבַשֵּׁר וַיֹּאמֶר נָס יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי פְּלִשְׁתִּים וְגַם מִגָּפָה גְדוּלָּה הָיְתָה בָעַם וְגַם שְׁנֵי בָנָיו מָתוּ חִפְנֵי וּפִינְחָס וְאִרְוֹן הָאֱלֹהִים נִלְקְחָה	(א ד) וַיֹּאמֶר אֲשֶׁר נָס הָעָם מִן הַמַּלְחָמָה וְגַם הַרְבֵּה נָפַל מִן הָעָם וַיָּמָתוּ וְגַם שְׂאוֹל וַיהוֹנָתָן בְּנֵי מָתוּ

שני המנהיגים, שכשלו בתפקידם, סיימו איש איש את חייו בטררגדיה דומה לזו של האחר: שניהם מתו עם בניהם ביום אחד, שבו נחל עם ישראל מפלה גדולה לפני פלשתים. דומה, שהקבלה זו היא שעמדה לפני מדרש שמואל (פרשה יא), המשלים אותה בציינו, כי האיש מבנימין שרץ מן המערכה היה שאול. ההקבלה טובעת את החותם

השליילי הסופי על מלכות שאול, שהסתיימה באורח דומה למנהיגותו של עלי. אף שעל שאול לא נגזר עונש כה כבד כזה שנגזר על עלי, מכל מקום, עצם ההקבלה מבטאת שיפוט שליילי על תקופת מלכותו.

ה. ללמד בני יהודה קשת

לאחר שהוציא להורג את הנער העמלקי, אשר הודיע על מיתתם של שאול ובניו, התפנה דוד לאכלו הפרטי, שאותו ביטא בקינתו המפורסמת.

קודם שנעסוק בקינה עצמה, נדון בפסוק הפותח אותה:

(יז) וַיִּקְנֶן דָּוִד אֶת הַקִּינָה הַזֹּאת עַל שָׁאוּל וְעַל יְהוֹנָתָן בְּנוֹ.
(יח) וַיֹּאמֶר לְלַמֵּד בְּנֵי יְהוּדָה קֶשֶׁת הַגֵּה כְּתוּבָה עַל סֵפֶר הַיִּשָּׁר.

המילים "לְלַמֵּד בְּנֵי יְהוּדָה קֶשֶׁת" מפתיעות בהקשר זה: וכי מה עניין לימוד בני יהודה קשת אצל הקינה? המפרשים (רש"י, רד"ק ורלב"ג) ביארו, שהדברים נסבים על מפלתם של ישראל: "מעֵתָה שֶׁנִּפְלוּ גְבוּרֵי יִשְׂרָאֵל, צָרִיכִין בְּנֵי יְהוּדָה לְלַמְּדָם מִלַּחְמָה וּלְמִשׁוּךְ בַּקֶּשֶׁת" (רש"י).

רד"ק מוסיף, שפסקה זו איננה חלק אינטגרלי מן הקינה, שהרי אין זה סביר שדוד יזכיר בקינתו על שאול, איש בנימין המובהק,¹¹ את בני יהודה. ואכן, המשך הפסוק, "הִגֵּה כְּתוּבָה עַל סֵפֶר הַיִּשָּׁר", נראה בפשטות כהערת אגב של העורך, ואם כן מוכיח הוא על תחילתו של הפסוק, שאף היא אינה חלק מן הקינה,¹² אלא אמירה העומדת בפני עצמה ואינה קשורה לתוכן הקינה אלא בעקיפין.

רלב"ג מוסיף, שעניין לימוד הקשת קשור ליראתו של שאול מפני הקשתים הפלשתים שסבבוהו ("וַיִּמְצָאֵהוּ הַמּוֹרִים אֲנָשִׁים בְּקֶשֶׁת וַיַּחֲלֵ מְאֹד מִהַמּוֹרִים"; ש"מ"א לא ג) ומסביר, כי אחד מלקחי המלחמה היה הצורך בחיזוק הצבא הישראלי במורים בקשת, שכן "לא היו בישראל מי שיהיה בקי בזה". דומה שניתן לאמץ את דבריו, בשינוי מסוים. קשה להניח שלא היו בישראל קשתים, אך נראה שבמלחמה

פרק א: דוד לאחר מות שאול ויהונתן

זו דווקא מתו קשתים רבים. הצלפות נודעה ככישורנם של בני בנימין, שבטו של שאול. כך, למשל, מתואר מחנה בנימין בסיפור המלחמה עמו בפרשת פילגש בגבעה: "וַיִּתְּפְקְדוּ בְנֵי בְנִימִן בַּיּוֹם הַהוּא מִהָעָרִים עָשָׂרִים וְשֵׁשָׁה אֲלָף אִישׁ שֵׁלֶף חָרֵב... מִכָּל הָעָם הַזֶּה שְׁבַע מֵאוֹת אִישׁ בַּחֹר אֲטֹר יָד יְמִינוֹ כֹּל זֶה קָלַע בְּאֶבֶן אֶל הַשְּׁעָרָה וְלֹא יִחַטָּא" (שופטים כ טז). בזה נבדלו בני בנימין מבני יהודה, שהיו אנשי צינה ורומח (עיינו דה"א יב כה), והבדל זה אף נזכר במפורש בתקופה מאוחרת יותר: "וַיְהִי לְאָסָא חֵיל נְשֵׂא צִנָּה וְרִמָּח מִיְהוּדָה שֶׁלֶשׁ מֵאוֹת אֲלָף וּמִבְּנֵימִן נְשֵׂאֵי מִגֵּן וְדָרְכֵי קֶשֶׁת מְאֹתִים וְשִׁמּוֹנִים אֲלָף" (דה"ב יד ז; ועיינו גם דה"ב יז יז). סביר להניח, שרבים מבני בנימין היו בצבאו של שאול ונפלו במלחמה, ובהם רבים היו הקשתים – ובראשם יהונתן, שעליו מקונן דוד בהמשך "קֶשֶׁת יְהוֹנָתָן לֹא נִשְׁוֹג אַחֲזֹר". כעת זקוק עם ישראל לקשתים חדשים, ואפשר שרוד הביע צורך זה בפתיחה לקינה על מותו של יהונתן הקשת.

עם כל זאת, עדיין יש קושי מסוים בשילוב נושא מלחמתי מובהק בכותרת לקינה, העוסקת בהיבטים הרגשיים והלאומיים של מות שאול ויהונתן. ואכן, תיתכן דרך שונה לחלוטין להבין את משמעותו של משפט זה: לראותו כהוראה על נגינה כלשהי לקינה כולה. כידוע, כותרות רבות בספר תהילים עוסקות בהוראות נגינה, שאינן מוכרות לנו,¹³ וביניהן המזכירות את זו שלנו, כגון: "לְמִנְצַחַת עַל שׁוֹשַׁן עֲדוֹת מִכָּתֶם לְדָוִד לְלֵמֶד" (תהילים ס א).¹⁴ ייתכן אפוא, שגם את כותרת קינה זו יש להבין כהוראה על דרך נגינה.

ו. הנה כתובה על ספר הישר

נעבור עתה למחצית השנייה של פסוק הפתיחה: "הִנֵּה כְּתוּבָה עַל סֵפֶר הַיִּשְׁרָ". בפשטות מעיד פסוק זה, כי הקינה מופיעה גם במקור אחר, הנקרא 'ספר הישר'. מונח זה מוכר לנו ממקום אחר במקרא: "אֲזַיְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ לְה' בַּיּוֹם תַּת ה' אֶת הָאָמְרִי לְפָנַי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לְעֵינַי יִשְׂרָאֵל שָׁמַשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וַיִּרַח בְּעֵמֶק אֵילָוִן. וַיִּדָם הַשָּׁמֶשׁ וַיִּרַח עֶמֶד

עַד יִקָּם גּוֹי אֲיִכְרֵי הָלֵא הִיא כְּתוּבָה עַל סֵפֶר הַיִּשָּׁר׃ (יהושע י יב-יג).
מה הוא, בעצם, ספר זה?

הגמרא (עבודה זרה כה ע"א) מביאה שלוש דעות לעניין. הצד השווה שבהן, שכולן מזהות את ספר הישר עם ספר שבמקרא (כל אחת מהן עם ספר אחר) ושכולן קושרות את הזיהוי עם חלקו הראשון של הפסוק – "לְלַמֵּד בְּנֵי יְהוּדָה קִשְׁת׃":

מאי 'ספר הישר'? אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב [=ספר בראשית, א"ב] שנקראו ישרים, דכתיב בהו: 'תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו' (במדבר כג י). והיכא רמיזא? 'יהודה אתה יודוך אחיך ידך בעורף אויביך' (בראשית מט ח), ואיזו היא מלחמה שצריכה יד כנגד עורף? הוי אומר: זו קשת.

רבי אליעזר אומר: זה ספר משנה תורה, ואמאי קרו ליה 'ספר הישר'? דכתיב: 'ועשית הישר והטוב בעיני ה' ' (דברים ו יח). והיכא רמיזא? 'ידיו רב לו' (שם לג ז), ואיזו היא מלחמה שצריכה שתי ידיים? הוי אומר: זו קשת.

רבי שמואל בר נחמני אומר: זה ספר שופטים, ואמאי קרו ליה 'ספר הישר'? דכתיב: 'בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה' (שופטים יז ו). והיכא רמיזא? 'למען דעת דורות בני ישראל ללמדם מלחמה' (שם ג ב), ואיזו היא מלחמה שצריכה לימוד? הוי אומר: זו קשת.

ההבדלים בין הדעות מעניינים כשלעצמם.¹⁵ לענייננו נציין, שבאופן דומה מתייחסים חז"ל ל'ספרים' אחרים הנזכרים במקרא (וכמותם רש"י בפירושו לאזכוריהם),¹⁶ כגון 'ספר מלחמות ה'' (במדבר כא יד): הם מזהים גם את הספרים האלה עם התורה עצמה. הרעיון

פרק א: דוד לאחר מות שאול ויהונתן

המונח ביסוד גישה זו הוא, שהמקרא אינו מצייץ ספרים שאינם מכ"ד ספרי המקרא.

ברם, על דרך הפשט נראית יותר גישת רלב"ג כאן,¹⁷ שמדובר בספר נפרד, שלא הגיע לידינו. מסתבר שספר זה הכיל שירות וביניהן זו המובאת, כנראה רק בחלקה, בספר יהושע, וכן קינת דוד על שאול ויהונתן.

ז. מבנה הקינה

אשר לקינה עצמה חשוב להדגיש, שהיא קורנת עוצמה, אשר אינה נזקקת לניתוח ולפרשנות. ביטויים ממנה הפכו למטבעות לשון ידועות, בעיקר בהקשרים של אבל והספד. נעמוד בקצרה על המבנה הספרותי שלה. אכן, למרות אופייה הרגשי יש לקינה מבנה ברור למדיי והיא נחלקת לחמישה חלקים, הבנויים בסדר כיאסטי כדלהלן (בהערות השוליים ניתנות הארות פרשניות על מילים וביטויים בקינה):

(יט) הַצְּבִי יִשְׂרָאֵל¹⁸ עַל בְּמוֹתֶיךָ חָלַל אֵיךְ נִפְּלוּ גִבּוֹרִים.

(כ) אֵל תִּגִּידוּ בְּגַת¹⁹ אֵל תִּבְשְׂרוּ בְּחוּצַת אֲשַׁקְלוֹן פֶּן תִּשְׁמַחַנָּה בָּנוֹת פְּלִשְׁתִּים פֶּן תַּעֲלֹזְנָה בְּנוֹת הָעַרְלִים.²⁰ (כא) הָרִי בְּגִלְבַּע אֵל טַל וְאֵל מָטָר עֲלֵיכֶם וּשְׂדֵי תְרוֹמַת²¹ כִּי שָׁם נִגְעַל מִגֵּן גִּבּוֹרִים מִגֵּן שְׂאוּל בְּלִי מְשִׁיחַ בְּשִׁמֹן.²²

(כב) מִדָּם חֲלָלִים מִחֶלֶב גִּבּוֹרִים קָשַׁת יְהוֹנָתָן לֹא נִשְׁוֹג אַחֹר וְחָרֵב שְׂאוּל לֹא תִשׁוּב רִיקָם.²³ (כג) שְׂאוּל וְיְהוֹנָתָן הִנְאָהִיבִים וְהִנְעִימִם בְּחֵייהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרְדוּ מִנְּשָׂרִים קָלוּ מֵאֲרִיזוֹת גְּבֹרוֹ.

(כד) בָּנוֹת יִשְׂרָאֵל אֵל שְׂאוּל בְּכִינָה הַמְּלַבֶּשְׁכֶם שְׁנֵי עִם עֲדָנִים הַמַּעֲלָה עָרִי זָהָב עַל לְבוּשְׁכֶן.

(כה) אֵיךְ נָפְלוּ גִבּוֹרִים בְּתוֹךְ הַמְּלָחָמָה יְהוֹנָתָן עַל בְּמוֹתֶיךָ חָלָל.
 (כו) צַר לִי עָלֶיךָ אָחִי יְהוֹנָתָן נִעַמְתָּ לִּי מְאֹד נִפְלְאַתָּה אֶהְבֶּתְךָ לִּי
 מֵאַהֲבַת נָשִׁים. (כז) אֵיךְ נָפְלוּ גִבּוֹרִים וַיֵּאבְדוּ כָּלֵי מְלָחָמָה.

פסוקי המסגרת מבטאים את האבל והצער, מבלי להתייחס לתוכן עצמו. שלוש פעמים מקונן בהם דוד בקריאה 'איך נפלו גיבורים' ומבטא במיוחד את צערו על יהונתן, המוזכר בהם פעמיים בשמו – בניגוד לשאול, שאינו נזכר כלל בפסוקים אלו. בפסקה השנייה ובפסקה הרביעית, הנושא המרכזי הוא התגובה על מות שאול: החשש משמחתן של "בנות פלשתים" אל מול הצער הראוי ל"בנות ישראל", והקללה הסמלית על הרי הגלבוע. בפסוקים אלו נזכר שאול פעמיים ויהונתן איננו מוזכר. במרכז הקינה, בפסקה האמצעית, מוזכרים שאול ויהונתן פעמיים וכאן מתייחס דוד לחללים עצמם: לגבורתם במלחמה, שהתבטאה בקשת יהונתן ובחרב שאול, ולקשר המיוחד והטרגי, שהיה ביניהם בחייהם ובמותם.²⁴

ניתוח זה חושף את היופי המיוחד שיש בקינה. דוד מקפיד להזכיר את שאול ואת יהונתן במידה שווה, ארבע פעמים כל אחד, אך הוא עושה זאת במפוצל. המסגרת החיצונית – קריאת האבל והצער – מתייחסת במישורין ליהונתן, שכן מובן לחלוטין, כי הקשר הפורמלי ומערכת היחסים הנפתלת שבין דוד לשאול לא ישוו כלל לקשר המיוחד שהיה בין דוד ליהונתן. במסגרת הפנימית, העוסקת בפן הלאומי של האירועים הנדונים, מזכיר דוד את שאול דווקא, שהרי אין ספק, כי בהיבט זה, נפילתו של המלך היא התוצאה המשמעותית ביותר. במרכז הקינה מעמיד דוד את אישיותיהם של שאול ושל יהונתן ובכך ניכרת גדולתו: למרות הפער העצום בין יחסו של שאול לדוד לבין יחסו של יהונתן לדוד, דוד מכבד במרכז הקינה את שני האישים כאחד, מכיר בגדולתם ומבטא אותה בעוצמה, ועומד על גורלם הטרגי.

כפי שציינו,²⁵ ספר שמואל נתעטר בשלוש שירות: שירת חנה בתחילתו (שמ"א ב א-י), קינת דוד על מות שאול ויהונתן באמצעו

פרק א: דוד לאחר מות שאול ויהונתן

(שמ"ב א יז-כז), והמזמור שאמר דוד "בְּיוֹם הַצִּיל ה' אֶתוֹ מִכַּף כָּל אֲבִיו וּמִכַּף שָׁאוּל" בסופו (שמ"ב כב). בתפילת חנה מובעת התקווה, שה' יִתֵּן עֹז לְמִלְכּוֹ וְיָרֵם קֶרֶן מְשִׁיחוֹ" (שמ"א ב י); דוד בקינתו מתאבל על ש"נִגְעַל מִגֵּן גְּבוּרִים מִגֵּן שָׁאוּל בְּלִי מְשִׁיחַ בְּשֶׁמֶן"; ואילו שירתו חותמת את הספר בהודיה לה' – "מִגְדוֹל יְשׁוּעוֹת מִלְכּוֹ וְעֲשֵׂה חֶסֶד לְמְשִׁיחוֹ" (כב נא). הקינה על שאול ויהונתן מבטאת אפוא את השלב הקשה והעצוב במלכות ישראל; זוהי קינה על כישלון הניסיון הראשון להעמיד מלך על ישראל. ואולם, אך שקעה שמשו של שאול, וכבר מתחילה לזרוח שמשו של דוד, כפי שנראה מיד בפרק הבא.